

Марына
Свістунова
Мінск

Назвы хрысціянскіх канфесій у польска- -беларускіх творах рэлігійнай палемікі канца 16–пачатку 17 стагоддзя

The Names of Christian Religions in Polish-Belarusian Works of Religious Polemics Written at the End of 16th – the Beginning of the 17th Centuries

Пытанне аб моўнай аснове старабеларускіх твораў рэлігійнай палемікі няпрастое. Мова многіх з іх з'яўляецца макаранічнай, паколькі ўяўляе сабой сімбіёз на розных узроўнях сродкаў некалькіх моў: асноўным чынам – старабеларускай, польскай, царкоўнаславянскай, лацінскай, грэчаскай.

Пра польска-беларускія творы можна гаварыць, калі ў тэксле адначасова выразна праяўляецца польска- і беларускамоўныя характеристы (яскравым прыкладам твора такога кшталту з'яўляецца *Дыярыуш А. Філіповіча*). Аднак у дадзеным даследаванні прыняты больш фармальны падыход: пад польска-беларускімі мы будзем разумець тыя творы рэлігійнай палемікі канца 16 – пачатку 17 ст., тэксты якіх вядомы ў двух варыянтах – польскім і старабеларускім. Адбор тэкстаў пры гэтым не выпадковы. Яны звязаны паміж сабой не толькі агульнасцю абміркоўваемых тэм, але і самім фактам свайго існавання: *Антырызіс* напісаны ў адказ на *Апокрысіс*, а гэты твор, у сваю чаргу, – у адказ на *Сабор Берасцейскі*. Нягледзячы на тое, што выдадзены яны былі ананімна, сёння вядома, што аўтарам *Сабора Берасцейскага* з'яўляўся Пётр Скарга, *Апокрысіса* – Марцін Бранеўскі, *Антырызіса* – Інні Пацей. Асобнае пытанне аб перакладчыках гэтых твораў. Вядома, што першы з іх перакладаў на старабеларускую мову І. Пацей; другі, па нашых высновах¹, перекладалі чатыры розныя чалавекі; верагодна, і трэці твор меў перакладчыка(-аў?) са старабеларускай мовы на польскую. Аднак, умоўна будзем лічыць аўтараў арыгінальных твораў і аўтарамі адпаведных перакладаў. Аснову старабеларускага тэкслу *Сабора Берасцейскага* (Вільня, 1597) склалі дзве кнігі, выдадзеныя перад тым на польскай мове (*Synod Brzeski*, Вільня, 1596, *Obrona synodu Brzeskiego*, Кракаў, 1597). *Апокрысіс* таксама напачатку выйшаў на польскай (Вільня, 1597), а ў наступным годзе на старабеларускай мове (Аструга, 1598). У адрозненне ад двух папярэдніх твораў *Антырызіс* спярша быў надрукаваны на старабеларускай (Вільня, 1599), а ўжо потым – на польскай мове (Вільня, 1600). Усе тры творы адыгралі вельмі значную ролю ў ходзе тагачаснай

¹ *Моўны і стылёвый асаблівасці „Апокрысіса“ Хрыстафора Філалета*. Аўтарск. дыс. ... канд. філал. навук (10.02.01 – беларуская мова). Мінск 2000, с. 12–13, 16.

рэлігійнай палемікі і служаць каштоўнымі крыніцамі моўнага матэрыялу. Тэксты ўзяты з перавыдання, зробленага Рускай гістарычнай бібліятэкай.²

У дадзеным даследаванні пад тэрмінам *канфесія* (ад лац. *confession* – ‘прызнанне, споведź’) будзем разумець пэўнае веравызнанне, самастойную рэлігію. Пры такім шырокім падыходзе ўсе самастойныя рэлігійныя плыні ў межах хрысціянства, як і само хрысціянства, – асобныя канфесіі. У анлізаваных творах рэлігійнай палемікі заходзім адпаведныя найменні.

Хрысціянства

Хрысціянства як вера ў вучэнне Ісуса Хрыста абазначаеца ў прааналізаваных творах у асноўным праз словазлучэнне з галоўным кампанентам назоўнікам *въра*, які ўдакладняеца прыметнікам *христіанская*:

I. 1) *въра христіанская*, 2) *въра христіанськая*, 3) *вера християнъская*, 4) *вера християнская*, 5) *христіанская въра*: 1) зъ стороны артыкуловъ *въры христіанской* (Апокр., 15) / *wiary chrześciańskiey* (Апокр., 11); 2) для пытальнія о *въръ христіанской* (Апокр., 140) / *wierze chrześciańskiey* (Апокр., 214); 3) Однакъ две [речы – М.С.] суть особливые: навороченъе новыхъ панствъ до *веры християнъское* а зодноченъе стародавныхъ христианъ (СБ, 2 ненум.) / (адпаведніка няма); 4) *ку розмюженью и подвышенью веры християнское* (Антыр., 223) / *wiary krześciańskiey* (Антыр., 96-N); 5) *отъ христіанской въры не отвабляеть* (Апокр., 159 адв.) / *chrześciańskiey wiary* (Апокр., 243). Як бачна з прыкладаў, гэтае словазлучэнне і ў старабеларускай і ў польскай мовах выступае ў некалькіх графічных варыянтах і ўжываеца як пра- так і антыуніяцкім аўтарамі.

Дадзенае словазлучэнне можа пашырацца прыметнікамі *светая, католическая, займеннікам наша*, якія ў межах кантэксту выконваюць не толькі ўдакладнільную, але і ацэначную функцыю:

II. *въра светая християнъская*: *Въ тымъ Руские краи веру светую християнскую...приняли* (СБ, 38) / *wiarę świętą chrześciańską* (SB, 396),

III. *въра наша христіанская*: *при въръ нашей христіанской и въ святой Божей Восточной Церкви мочне стоячи* (Апокр., 18) / *przy wierze naszej chrześciańskiej świętей Bożej Wschodniej Cerkwie mocnie stojąc* (Апокр., 16).

IV. *въра християнъская католическая*: *Въ имя Бога въ Троицы единого, на честь и светую хвату Его, и людского спаселья а въры християнъское католическое въмоцнене и подъышене.* (СБ, 14 адв.) / *wiary ś. chrześciańskiey katolickiey* (SB, 11). У радзе выпадкаў прыметнік *католіческій* мае тое ж зыходнае значэнне, што і адпаведны грэчаскі прыметнік *katholikos* – ‘усеагульны, галоўны для ўсіх хрысціянаў свету’. Другаснае, больш вузкае значэнне прыметніка *католіческій* – ‘звязаны з каталіцтвам’. Напрыклад, І. Пацей піша ў *Антырызісе*, што хрысціянам трэба разумець *не розную веру, але едину, не две церкви*,

² Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. 2, Петербург 1882, кн. 3, Петербург 1903.

але едину католическу светую (Антых., 410). У другім творы той жа аўтар за-
клікае: *А хотети ли быти въ правдивой церкви, не роздѣляйтесь Греческое отъ Рымское: бо то была завжды едина католическая церковъ, а не двѣ* (Гарм., 21-Е). Паказальна, што прыметнік католічскій з такім широкім значэннем адзнача-
еца менавіта ў творах І. Пацея, што стасуеца з яго разуменнем царкоўнага
аб'яднання.

У семантычнай структуры вышэйпрыведзеных словазлучэнняў могуць пад-
крэслівацца паняцці старажытнасці і праўдзівасці. Адпаведныя прыметнікі на-
даюць яшчэ большую значнасць, важкасць і вартасць усяму словазлучэнню:

V. *старожытная вера католическая*: *всемъ, же то геретиковъ болить и грызеть ихъ не по малу, коли християне старожытное веры католическое згажаются* (Антых., 170) / *krześcianie starożytnie wiary katolickie zgadzają się* (Antyg., 73).

VI. *вера правдивая*: *прымуючи одъ нихъ исповеданье веры правдивое* (Ан-
тыр., 41) / *recipientes pro se professionem canonicas* (Antyg., 22).

Толькі аднойчы адзначана ўжыванне назоўніка христіянство са значэннем
'хрысціянская вера': *А до того же видимо – тою отмѣною [у календары –
М.С.] до якихъ ростырковъ и мѣшанины далася причина, и якіе новотные от-
щепенства внеслися въ христіянство* (Апокр., 48 адв.) / *у jakie nowotne schizma
wniosło się w chrześcianstwo* (Апокр., 75). Праўда, не выключана і іншае разумен-
не гэтага ж назоўніка, якое пераважае ва ўсіх прааналізаваных тэкстах: 'сукуп-
насць людзей, якія вызнаюць вучэнне Ісуса Хрыста'.

Праваслаўе

Для наймення праваслаўя ў прааналізаваных палемічных творах выкарыс-
тоўваюцца словазлучэнні з галоўным кампанентам назоўнікам *вѣра* ці *релігія*
(религія, религія), які ўдакладняеца прыметнікам Греческая:

I. 1) *Греческая вѣра*, 2) *Греческая вера*, 3) *вѣра Греческая*; 4) *вера Греческая*:
1) *И яко дѣуетись свою Рымскую, такъ мы свою Греческую вѣру – добрую, а надъ
ишиі лѣпшу быти розумѣмо* (Апокр., 27 адв.) / *swoię Grecką wiarę* (Апокр.,
34); 2) *подданные короля его милости Греческое веры зодночите хочутъ съ
католиками* (СБ, 4 адв.) / *poddani k. i. m. Greckiey religiey* (SB, 383); зъ зъедноче-
нья в. м. всіхъ *Греческое веры* (Антых., 165) / *wszystkich Greckiey wiary* (Antyg., 70);
3) *добра духовныи вѣры Греческой абы толькі людемъ тоеежъ вѣры Греческой
служили* (Апокр., 38 адв.) / *beneficya wiary Greckiey, aby tylko ludziom teyże wiary
Greckiey shłyły* (Апокр., 58); 4) *веру ихъ Греческую покинули* (СБ, 22-ев) / *wiarę
Grecką porzucili* (SB, 390).

II. 1) *релігія Греческая*, 2) *религія Греческая*, 3) *религія Греческая*, 4) *Греческая
релігія*, 5) *Греческая религія*: 1) *черезъ некоторые особы духовные релігіи Греческой* (Апокр., 34 адв.) / *przez niektore duchowne religiey Greckiey* (Апокр., 48);
2) *Где отъ шести сотъ и далей домовъ иляхетскихъ религіи Греческое ледве шес-*

надцать альбо штось меншъ зостало, которые геретицкое новокръщенъское заразы ушли! (СБ, 12) / od sześci set i dalej domow szlacheckich religiey Greckiey (SB, 383); 3) жсбы и остатъка церквей религии Греческое не потерали (Антыр., 180) / religij Greckiey (Antyr., 76-Kij); 4) намъ Греческой релъи людемъ (Апокр., 2) / nam Greckiey religiey ludziom (Apokr., 2 нен.); 5) звирхъный панъ всіхъ духовъныхъ, такъ Рымъское, яко и Греческое религии (Антыр., 167-ф) / tak Rzymkiey, iako u Greckiey religij (Antyr., 71).

Словазлучэнні гэтага тыпу могуць пашираца прыметнікамі ка·фолицкая, правдивая, старожытная, стародавная і займеннікам наша.

III. релъя ка·фолицкая Греческая: именемъ нась всіхъ релъи ка·фолицкой Греческой людій (Апокр., 34 адв.) / religiey katolickiey Greckiey ludzi (Apokr., 49).

IV. 1) правдивая Греческая вѣра, 2) вера Греческая правдивая: 1) правдивой Греческой вѣры отступованье (Апокр., 43 адв.) / prawdziwey Greckiey wiary odsiêrowanie (Apokr., 66); 2) не (такъ) веры Греческое правдивое ... боронить (Антыр., 45) / Greckiey wiary (Antyr., 23).

V. 1) вѣра старожытная Греческая, 2) вера старожытная Греческая, 3) старожытная релъя Греческая, 4) старожытная религия Греческая, 5) старожытная Греческая релъя: 1) вѣры старожытной Греческой ... отступили (Апокр., 43 адв.) / wiary starożytnie Greckiey ... odstąpili (Apokr., 65); 2) таковая ли вера старожытная Греческая (Антыр., 424) / wiara starożytna Grecka (Antyr., 177); 3) именемъ людей старожытной релъи Греческой (Апокр., 1) / imieniem ludzi starożytnie religiey Greckiey (Apokr., 1 ненум.); 4) ся фальшиве удаётъ за человека старожытное религии Греческое (Антыр., 45) / się fałszywie vdaie za człowieka starożytnie wiary Greckiey (Antyr., 23); 5) статечность при старожытной Греческой релъи вѣ нась ... пайдоватися будеть (Апокр., 1) / stateczność przy starożytnie Greckiey religiey w nas ... naydować się będzie (Apokr., 25).

VI. вѣра наша Греческая: шляхты вѣры нашей Греческой печатій зо двіньстъ (Апокр., 19 адв.) / szlachty wiary naszej Greckiey pieczęci ze dwieście (Apokr., 19).

VII. вѣра наша стародавная ка·фолицкая Греческая: оповѣдѣли кр. его мил. ... нѣкоторые артикулы вѣрѣ нашей стародавной ка·фолицкой Греческой быти противные (Апокр., 34 адв.) / wierze naszej starodawnej katolickiej Greckiey byc przeciwne (Apokr., 49).

Безумоўна, такія словазлучэнні былі закліканы падкрэсліваць старажытнасць, сапраўданасць, усеагульнасць праваслаўя, а значыць, і непасрэдную сувязь з першасным, сапраўдным вучэннем Хрыста. Невыпадкова словазлучэнне Греческая вѣра/релъя пашираеща такімі ж прыметнікамі і займеннікам, што і словазлучэнне вѣра христіанская. Справядлівасці дзеля трэба адзначыць, што для наймення каталіцтва выкарыстоўваюцца спалучэнні тых жа назоўнікаў (вѣра / релъя) і азначэнняў наша, ка·фолицкая, правдивая, старожытная, стародавная. Натуральна, прыметы, названыя гэтымі азначэннямі, кожны з аўтараў-палемістай бачыў у менавіта той канфесіі, у абарону якой выступаў.

У прааналізаваных тэкстах адзначаны і іншыя тыпы словазлучэнняў, выкарыстаных для наймення праваслаўя.

VIII. *наша вѣра Восточная: нашей вѣры Восточной оздоба* (Апокр., 19) / *naszey wiary Wostocznej ozdoba* (Апокр., 19).

IX. 1) *вѣра Церкви Греческой, 2) вера церкви Греческое*: 1) *отступенъе ... всей вѣры Церкви Греческой* вже ся ... стало (Апокр., 40) / *wszytkiej wiary Cerkwie Greckiey iuz sie ... stalo* (Апокр., 60); 2) *а затымъ и всее веры церкви Греческое* *o[д]ступенъе наследуетъ* (Анттыр., 197) / *wiary cerkwie Greckiey* (Antyr., 84-Lijj).

X. *релъя Греческая Церкви Восточной: Мы ... релъи Греческой Церкви Восточной сынове* (Апокр., 16 адв.) / *My ... religiey Greckiey Cerkwie Oryentalney synowie* (Апокр., 14).

XI. *светая релия церкви Светое Восточное*: [продкі – М.С.] *въ тыхъ паньствахъ фундаторъми тое светое релии церкви Светое Восточное* были (Анттыр., 138) / *tey świętey religij cerkwie świętey Wschodniey* (Antyr., 59).

XII. *вера правъдивая церкви светое Восточное*: *абы вера правъдивая церкви светое Восточное* мела ішванъкъ який за тою единосцю однес-ти, опрочь сцызмы проклятое (Анттыр., 197–198) / *wiara prawdziwa cerkwie s. Oryentalney* (Antyr., 84-Lijj).

Толькі ў праёніяцкіх творах адзначаны словазлучэнні *вѣра Русская і Русская релия: зъ людми вѣры Русское* (СБ., 4) / *religiey Greckiey* (SB, 383); *A не толко Руское релиией люде ... таковое владзы не мають* (Анттыр., 308) / *Ruskiey religij ludzie* (Antyr., 132). Як бачна з першага прыклада, прыметнікі руская і грецкая ў стасунках да назоўніка *вера / релея* ўспрымаліся аўтарамі перакладаў як сіноімы. Цікава, што ў *Апокрысісе*, напісаным ад імя праваслаўных, подобныя словазлучэнні не адзначаны наогул.

Досьці, рэдка ў прааналізаваных творах адзначаецца словазлучэнне *православная вѣра*, або яго варыянты: *веру православную вцале задеръжать* (Анттыр., 137) / *wiarę prawdziwą wcale zadzierżeć* (Antyr., 59); *православнаа вѣра наия* (Апокр., 19) / *prawosławna wiara nasza* (Апокр., 18). У апошнім прыкладзе звязтае на сябе ўвагу царкоўнаславянскае афармленне словазлучэння, што цалкам натуральна, бо яно ўзята з працытаванага Філалетам ліста мітрапаліта Міхаіла.

Для абазначэння праваслаўя ў рэлігійна-палемічных творах мяжы 16 і 17 стст. мог ужывацца і назоўнік *правовѣрье*, а таксама словазлучэнні *правоверная вѣра і правая вѣра*: *Понеже много въ немъ [папе рымскім – М.С.] скутковъ облудныхъ и правовѣрию противныхъ открылося...* (Пасл. да лац., 20); *Се бо обретаемъ многи научены во всѣхъ язычехъ напротивъ стоящихъ правыя вѣры, и въ нечестия хулы, и въ различные ереси уклонихся ...* (Спіс. супр. лютараў, 234) і інш. Аднак яны маглі мець і больш широкае значэнне ‘належны да сапраўднай, правільнай хрысціянской веры’. Для двух вышэй працытаваных аўтараў такай верай было праваслаўе, а вось для аўтара *Сабора Берасцейскага* гэта хрысціян-

тва ў рымскім яго варыянце: *И николи тое столицы Римское въ лоторгии светои и молитвахъ не запомнимъ, водле поданья светыхъ нашихъ, абы есмо за блудящими не идучи отъ статечности правоверное веры не отпали. Запевне то маючи, ижъ тотъ, который пате подданый не есть, николи збавенъ быть не можетъ.* (СБ, 50-мв) – *prawowierney wiary* (SB, 400). Адпаведна яго прыхільнікі – *правоверные*: *Не ведають тые ... хто ересникъ, а хто правоверны?* (СБ, 60 адв.) – *prawowierny* (SB, 404), а асновы яго змяшчае *правоверная наука* (СБ, 55 адв.) – *nauka prawowierna* (SB, 402). Аўтар *Апокрысіса* таксама ўжывае субстантываваны прыметнік *правоверный* для наймення сапраўдных хрысціян, і, на яго думку, гэта, як вынікае з кантэксту, праваслаўныя: *правовѣрнымъ мѣль быль помагати* (Апокр., 57 адв.) / *prawowiernymъ mial byl pomagać* (Apokr., 235). Такім чынам, семантычнае напаўненне прыметніка *правоверный*, а таксама словазлучэння *правоверная віра* і *правая віра* залежыць ад аўтарскай пазіцыі і ў творах прадстаўнікоў розных лагераў можа разумецца па-рознаму.

Варта заўважыць, што для праўніцкіх палемісташ (грэчаскае) праваслаўе – адшчапенства і схізма. Аўтар *Сабора Берасцейскага* піша: *Трvala незгода Крецкаго отщепенства ажъ до собору Флорентейскаго, которы быль року тисечы 439, на которомъ остатнее было зъедноченье и успокоенъе* (СБ, 41-к) – *Greckiego odszczepienstwa* (SB, 397); *Ажъ по смерти цесара Яна Палеолокга [Палеалог і Яўген IV здзейсніл рэлігійнае аб'яднанне – М.С.], коли братъ его рожоный, Константыя Дракгажасъ названый, остатний цесарь Царогородский, на панье наступиль, зхизму оную и отщепенство отновиль* (СБ, 47-лг) – *schismę opę u odszczepienstwo* (SB, 397). Аўтар *Антырызіса* сцвярджае: *Бо не мало бывало передъ тымъ духовъныхъ Греческихъ подъ послушенъствомъ патежъскімъ, а подобно и вси Грекове съ патрыярхами своими, пока ся одъ послушенъства того черезъ сцизму не одоръвали* (Антыр., 190) – *pokie się przez schyzmę nie oderwali* (Antyr., 81). Такія адносіны выразна ўсведамлялі праваслаўныя апаненты. Філалет задае рытарычнае пытанне пра ўладык, якія прынялі унію: *А вжесясь то такою речью Церкви Греческой и віры еи, блудомъ еи назвавши, явне не отстутили?* (Апокр., 42) – *blędem iż nazwawszy* (Apokr., 63). Цікава, што ў *Апокрысісе* няма стаўлення да каталіцтва, схізмы, верагодна, таму што аўтар твора сам некалі быў каталіком.

Нашу ўвагу прыцягнулі словазлучэнні, у якіх адначасова выступаюць два галоўныя кампаненты – назоўнікі *рэлігія* і *віра*: *митрополить и зъ товаришиими своими ... не только зверности, але и релігіи а віры Греческой ... отступилъ* (Апокр., 21 адв.) / *ale u religiey a wiary Greckiey* (Apokr., 24); *хто есть подъ послушенъствомъ патежъскимъ, таковыи есть Рымъское веры, а хто подъ послушенъствомъ патрыаршескимъ, таковыи есть веры и религія Греческое* (Антыр., 190) / *takowy jest wiary u religij Greckiej* (Antyr., 81); *... не съ того познаваетсяся вера и религія Греческая, хто подъ чымъ послушенъствомъ бываетъ; але наболей съ церымоний розныхъ* (Антыр., 190) / *wiara y religia Grecka* (Antyr., 81). Верагодна, аўтары адрознівалі паняцці, выражаныя назоўнікамі

въра і релъя. Аднак магчыма, што гэта маўленчы прыём. Варты ўвагі той факт, што ён захоўваецца як у мове арыгінальнага твора, так і ў мове адпаведнага пераклада.

Каталіцтва

Колькасць словазлучэнняў, што называюць каталіцтва як адну з хрысціянскіх канфесій, у прааналізаваных творах заўважна меншая, чым колькасць словазлучэнняў, што называюць праваслаўе. Да асноўных, пашыраных як у пра- так і ў антыуніяцкіх творах, можна аднесці наступныя словазлучэнні:

I. 1) *Рымская въра*, 2) *Рымъская вера*, 3) *вера Рымская*: 1) *A ижъ тотъ па-
нейсь ихъ въ Римъ мъшаетъ, тымъ взглядомъ и въру свою Римскою върою* называють (Апокр., 39) / *wiarę swoię Rzymską wiarą nażywiać* (Apokr., 59); 2) *до Рымъское веры ... пристать* (Антыр., 134) / *do Rzymskiej wiary ... przystać* (Antyr., 58-Nij); 3) яко *вера Рымская въ Польце настала* (Антыр., 228) / *wiara Rzymska w Polszczeastała* (Antyr., 98-Nij).

II. 1) *Рымская релъя*, 2) *Рымская релия*: 1) *ихъ милость панове Римской
релъи* (Апокр., 12) / *ich mość panowie Rzymskiej religiey* (Apokr., 6–7); 2) *A то
розумееть о всихъ Рымское релии людяхъ* (Антыр., 26) / *Rzymskiej religiey
ludziach* (Antyr., 16-C).

III. 1) *въра католицкая*, 2) *католицкая въра*: 1) *за науку въры католиц-
кой* (Апокр., 42) / *za naukę wiary katolickiej* (Apokr., 64); 2) *яко и духовны като-
лицкой въры* (Апокр., 37 адв.) / *iako u duchowni katolickiej wiary* (Apokr., 56).

IV. *католицкая Рымская въра*: *отъ тыхъ, котрыи суть католицкой
Римской въры* (Апокр., 31 адв.) / *od tych, którzy są katolickiej Rzymskiej wiary* (Apokr., 42).

V. *въра наша католицкая*: *зъ преложоными духовными въры нашей ка-
толицкой зыйтися и порозумѣтися матотъ* (Апокр., 37 адв. З ліста караля Стэ-
фана) / *z przełożonymi duchownymi wiary katolickiej zeyśc się u porozumieć mać* (Apokr., 56).

VI. *релъя Римского костела*: *Всльмъ вобецъ и кождому зособна, кому то
въдати належитъ, а меновите: войтомъ, бурмистромъ, радцамъ, лавникомъ
и всему посполству мъщаномъ мъста Віленскаго релъи Римскаго костела.* (Апокр., 30) / *religiey Rzymskiego kościoła* (Apokr., 40).

VII. *Латинская релъя*: *о справе не Латинской, але Греческой релъи людій* (Апокр., 74 адв.) / *o sprawę nie Lacińskiey, ale Greckiey religiey ludzi* (Apokr., 113).

VIII. *папъзкая и Рымская въра*: *хотя до папъзкой и Рымской въры явне
приставши* (Апокр., 38 адв.) / *choć do papieskiej u Rzymskiej wiary iawnie
przystawszy* (Apokr., 58–59).

IX. Зрэдку адзначаецца словазлучэнне *вера повиехная Рымская* (*вера
повиехъная Рымъская*), у склад якога ўваходзіць паланізм *повиехный*: 1) *веру
повиехную Рымскую и Рускую загубили и выкоренили* (СБ, 59 адв.) / (польск.

няма); 2) веру *пoвьшeхънuю Рымъскую* шкалевати (Антыр., 165) / *wiarę powszechną Rzymską szkalować* (Antyr., 71).

Унія

Назоўнік унія ў прааналізаваных тэкстах выступае з рознымі значэннямі, якія выражаюць ідэю аб'яднання. А яна досьць неадназначная. Як справядліва заўважае аўтар філасофска-гістарычнага даследавання *Унія. Дзяржсаўнасць. Культура С. А. Падокшын, уніяцкая ідэя „мела два варыянты: глабальны, або універсальны, і лакальны, або сепаратны. Першы, глабальны варыянт, нягледзячы на яго ўтапізм, у значнай ступені з'яўляецца экуменічным і гуманістычным.* Справа ў тым, што пэўная частка ёўрапейскага грамадства, у тым ліку і беларуска-ўкраінска-літоўскага, лічыла, што праблему рэлігійна-царкоўнага расколу хрысціянства, супрацьстаяння Захаду і Усходу, каталіцтва і праваслаўя можна вырашыць шляхам усеагульнай уніі, глабальнага царкоўнага кампрамісу, рэлігійнай згоды паміж заходнім і ўсходнім царквой".³ Глабальная рэлігійна-царкоўная унія – гэта той варыянт аб'яднання, які не адмаўляўся ніводным з баку, што бралі ўдзел у палеміцы. Аднак глабальная унія аказалася немагчымай і звузілася да прыватнага варыянта – лакальнай уніі, якая мела намнога менш прыхільнікаў. Лакальная па сутнасці з'яўлялася Берасцейская царкоўная унія 1596 г., таксама як і папярэдняя Ферара-Фларэнційская унія 1439 г.

Паказальна, што назоўнік унія ў польска-беларускіх творах рэлігійнай палемікі, якія адносяцца да Берасцейскіх падзеяў 1596 г., не мае значэння ‘адна з хрысціянскіх канфесій’, або ‘плынь у межах хрысціянства’. І гэта таксама звязана з тагачасным разуменнем уніяцкай ідэі. У перыд заключэння Берасцейской уніі рэлігійныя змены не мелі на мэце **стварэнне** якойсьці новай веры або плыні, гаворка не ішла нават пра гібрыднае **спалучэнне** праваслаўя і каталіцызму. Неаднаразова П. Скарга і І. Пацей падкрэсліваюць у сваіх творах думку аб **вяртанні** праваслаўных да **адзінай хрысціянскай царквы**, якая існавала некалі, да падзелу ў 1054 г. на Усходнюю і Заходнюю цэркви: *Не разумейте, абы есмо се тутъ на становене новое вѣры зъехали, абы што нового дѣльтесь тою унею мело. Жадное отмѣны отъ старого Греческого и Латинского костела не вносимъ. Зъгоды хочемъ, милости хочемъ!* (СБ, 11 адв.-12); *Мовите: «не хочемъ продѣковъ нашихъ набоженства отступовать, Ани веры новое ставить».* *А хто вамъ кажеть або радитъ? Азажъ васъ до новое веры и новое евангелии ведемъ? Азажъ што въ церквяхъ вашихъ отменить радимъ? Не радимъ, и овшемъ веру старыхъ отцовъ вашихъ и нашихъ змоцнить, и од ересий и блудовъ новыхъ Грековъ оборонить хочемъ!* (СБ, 54 адв.). Абсалютна ў такім жа духу пісаў і аўтар *Антырызіса*: ... *вера, такъ Греческая, яко и Рымъская, завжды была нерозъделная, за оныхъ первыхъ светыхъ отецъ Греческихъ, которые ся*

³ Падокшын С. А., Унія. Дзяржсаўнасць. Культура. Філасофска-гістарычны аналіз, Беларуская навука, Мінск 1998, с. 11.

ни вчомъ не разнili одъ веры Рымъское, только церымонии были разные, по которыхъ латве познати было, хто Греческого, а хто Рымскаго набоженства (191-ц). Каталіцка-уніяцкія ідэолагі ўніі пропагандавалі і выкарыстоўвалі ідэю глабальнай уніі, якая знаходзіла водгук і ў асяродку праваслаўных, але пры гэтым ажыццяўлялі унію лакальную – супярэчнасць, з якой не маглі пагадзіцца іх праваслаўныя апаненты. Не маглі яны пагадзіцца і з тым, што ісцінай, сапраўднай хрысціянскай верай прарапаноўвалася лічыць каталіцызм. Натуральна, такія характеристыкі яны суадносілі толькі з праваслаўем. Аўтар *Апокрысіса* піша: *Признаваю то дельтисови, же Грекове и патріархове Царигородскіе, зъ Римскими бискупы въ единости костелной долго жили; але того не признаваю, жесбы коли подъ послушенствомъ его жити мъти (Апокр., 149 адв.).*

Зыходзячы з вышэйапісанага разумення уніяцкай ідэі, можна гаварыць пра тое, што назоўнік уніі ў прааналізаваных творах (!) мае наступныя значэнні:

1) глабальнае рэлігійна-царкоўнае аб'яднанне на аснове ўзнаўлення хрысціянскага адзінства: *Потомъ ижъ противъниковъ милости и зъедночения неизы-
ростъ такъ есть велика, же, одъложывши встыдъ и боязнь божыю, лъживе
справы сынуоду того до уши людскихъ односить, ку огиде и зопсованью унii
светое.* (СБ, 3 адв. ненум.) / (адпаведніка няма); Можна адзначыць, што ў *Апо-
крысісе* для выражэння дадзенага значэння ўжываюцца выключна апісальныя словазлучэнні (гл. ніжэй).

2) лакальнае рэлігійна-царкоўнае аб'яднанне на аснове ўзнаўлення хрысціянскага адзінства і адпаведны палітычна-адміністратыўны акт (Берасцейская унія, Ферара-Фларэнційская унія): *Ижъ не была винъная речь светскими се-
сь такою уніею оповедать* (СБ, 22-ев) – *vniq* (SB, 390); *сенодамъ и сенодовы-
ми дѣлями называютъ якоюсь унію... съ костеломъ Римскимъ въ Берестю чиненую.*
(Апокр., 4) – *iakaś vniq* (Апокр., 4 ненум.); *о уніи* Флорэнской (Апокр., 43 адв.) – *о vniyey Florentskiy* (Апокр., 65); *хотя бысмо ся всъ епископы на туло унію
згодили, а все бы христіанство на то не позволило* (Апокр., 19 адв.) – *na tē vniq*
(Апокр., 20).

Паказальным, на наш погляд, уяўляеца наступны прыклад. У польскім арыгінале *Апокрысіса* ёсьць выказванне: *gdy upłynęła nadzeia o przywiedzieniu do pozwolenia na vniq Nicefora...* (Апокр., 136). На старабеларускую мову назоўнік *vniq* быў перакладзены як *еднасць*: *когда уплынула наддья о приведеню до по-
зволеня на единство Никифора...* (Апокр., 89 адв.). Дарэчы, гэта адзіны, па на-
шых назіраннях, выпадак у дадзеным тэксце, калі назоўнік *vniq* быў заменены іншым, звычайна ж ён захоўваецца і ў старабеларускім тэксце.

Значэнне ‘рэлігійна-царкоўнае пагадненне, аб'яднанне ў межах хрысціянства’ ў прааналізаваных творах можа выражацца і словазлучэннямі тыпу *единство христіянская* (Апокр., 70) – *iednośc chrześciańska* (Апокр., 107), *тaа святаа зго-
да* (Апокр., 14 адв.) – *ta swięta zgoda* (Апокр., 11), *сполечность церкви святое*
(Апокр., 5) – *społeczność cerkwie* (Апокр., 5 ненум.), *згода и зъедноченье съ Ко-
стеломъ Западнымъ Рымскимъ* (Апокр., 14 адв.) – *zgoda u ziednosceniu z Kościolem*

Okcydentalnym Rzymiskim (Apokr., 10), *едноть костелна межи Греки и Царигородскими патриархи зъ одной, а межи патріархомъ Римскимъ зъ другой стороны* (Apokr., 150) – *iedność kościołna* (Apokr., 229) і інш. Менавіта такога кшталту словазлучэнні замяняюць у *Апокрысісе* назоўнік *унія* ў першым з вышэйапісанных значэнняў.

Думaeца, можна весці гаворку пра яшчэ адно значэнне назоўніка *унія*: 3) дакумент, у якім канстатуеца факт заключэння рэлігійна-царкоўнага аб'яднання: *а руки ихъ до тои своеи унии по смерти ихъ подписано* (Гіст. пра Фл. саб., 51). Гэтае значэнне развілося ў выніку метанімічнага пераносу назвы палітычна-адміністратyўнага акта на яго выніковы дакумент. Аднак у разгледжаных тэкстах назоўнік *унія* для абазначэння дакумента не ўжываецца. Калі ж гаворка ідзе пра такі дакумент, то аўтар *Апокрысіса* выкарыстоўвае словазлучэнне *листъ унии: листъ унии Берестейской* (Apokr., 155) – *list uniey Brzeskiey* (Apokr., 236); *для потвержденъя листу унии, въ Берестыи черезъ нихъ списаного* (Apokr., 92) – *lista uniey* (Apokr., 140). У гэтым ён ідзе следам за аўтарам *Сабора Берасцейскага: Листъ оуніі святое*. (СБ, 14 адв.) – *List uniey świętey*. (SB., 387).

Цікава што ў *Антырызісе* на 217 старонках назоўнік *унія* ўжыты (па нашых назіраннях) толькі чатыры разы: двойчы ў цытатах апанента, на якія далей даеца адказ (стар. 283, 355), і двойчы ў аўтэнтычным тэксле: *Азажъ то ... не ... противъ самому господару, якобы невинъного человека за то (само), же унии* (зъ Рымляны) *не хотель, помовити мели?* (Антыр., 357) – *że unij nie chciał* (Antyr., 151); *за то, же унии зъ Рымляны прыняти не хотель* (Антыр., 358) – *że na unią ... nie pozwolił* (Antyr., 151). Можна заўважыць, што тройчы назоўнік *унія* адзначаеца ў невялікім кавалку тэкслу – на трох суседніх старонках, утвараючы своеасаблівую інклузію на фоне 214 астатніх старонак. Ствараеца ўражанне, што пісьменнік наўмысна пазбягае выкарыстоўваць гэты назоўнік, што досьць дзіёна – гэтаму ж аўтару (І. Пацею) належыць напісаны прыкладна на пяць гадоў раней твор пад называй *УНІЯ альбо выкладъ преднейшихъ артыкуловъ, ку зъодноченью Грековъ съ костеломъ Рымскимъ належасцыхъ* (Вільня, 1595), у якім няма табу на ўжыванне гэтага назоўніка. Ці можна лічыць такое становішча выпадковым? На наш погляд, аўтар з цягам часу змяніў свае адносіны да гэтай лексемы: магчыма, ён свядома не выкарыстоўвае гэты назоўнік, таму што для яго Берасцейскія падзеі 1596 г. – **не аб'яднанне**, не злучэнне праваслаўя і каталіцтва, а **вяртанне** да старадаўнай единости і згоды, як ён сам неадиразова падкрэслівае. А таму сутнасць Берасцейскіх падзеяў назоўнік *унія*, які мае значэнне ‘аб’яднанне’, не перадае. Дарэчы ў *Гармоніі* (Вільня, 1608), аўтарам якой з’яўляецца той жа І. Пацей, назоўнік *унія* таксама не выкарыстоўваецца. Такое індывидуальнае стаўленне да назоўніка *унія* магло быць і грамадскім, улічваючы, што Пацей з’яўляўся адным з галоўных, а на землях ВКЛ, бадай што, і галоўным ініцыятарам і дзеячом царкоўнага аб’яднання. Нам здаецца, што лёс яго (назоўніка) аказаўся іншым у першую чаргу з-за адсутнасці іншай лексемы, якая была б здольная выражаць ідэю менавіта вяртання да царкоўнай

цэласнасці. Такой адначасова кампактнай і змястоўнай лексемы не знайшлося ні ва ўласнай моўнай сістэме, ні ў іншых, актуальных на той час. А грувасткія словазлучэнні, якія выкарыстоўваў сам Пацей, накшталт *единость Рымскага костела* зъ Греческимъ, *светая единость, соединение веры, згода и единость християнская* і да т.п., безумоўна, не маглі саставіць канкурэнцыю ёмістаму і кароткаму назоўніку.

Рэфармацыйныя канфесіі

Звычайна ў палемічных творах гаворыцца пра прадстаўнікоў рэфармацыйных хрысціянскіх канфесій: *Арыяни, новохръщенцы и інъиые геретыки* (СБ, 14-вг) – *Aryani, nowochrzczenicy u inszy heretycy* (SB, 387), (*Арыяни, новокръщенцы, атеисты и иные розъные геретыки* (СБ, 59 адв.) – *heretycy* (SB, 404), *Арианінъ* (Апокр., 57) / *Aryan* (Апокр., 88), *Арианове* (Апокр., 120) / *Ariani* (Апокр., 183), *Евангеликъ, албо и Новокрещенец* (Апокр., 78) / *Ewanielik, abo Nowokrzczeniec* (Апокр., 119), *Лютеране* (Апокр., 65 адв.) / *Luteriani* (Апокр., 100), *Аръяни, новокръщенцы, геретики* (Антыр., 14) – *Arryany, nowokrzszczenicy, heretycy* (Antyr., 49), *Лютеранове и Евангеликове* (Антыр., 375) – *Lutoranowie u Ewanielikowie* (Antyr., 159). Самі ж канфесіі называюцца вельмі рэдка.

Для каталіцкіх прадстаўнікоў рэлігійнай палемікі пытанне аб статусе рэлігійных плыняў, што ўзіклі ў межах хрысціянства пад час і пасля Рэфармацыі, вырашалася вельмі выразна – усе яны адносяцца да ерасей, як дарэчы і іудаізм: *Бо иныхъ [хрысціянских вер – М.С.] не найти, окромъ тыхъ [Лацінскай і Гречаскай, або Заходній і Усходній, як называе их Скарга – М.С.]; и иные суть, окромъ тыхъ, забобонъские фальшивые сынакоги [и] качерьства польные* (СБ, 50 адв.) – *kacerstwa pełne* (SB, 400). Аўтар *Антырызіса* дадае: *такъ ся много спросныхъ ересей въ короткомъ часе намножыло, о якихъ передъ килькемъ десять летъ тое панство и не слыхало, же тежъ некоторые и до Жидовства, альбо и до атеизму удають и противъ самому маестатови Божому блюзнятъ!* (Антыр., 170) – *do Żydostwa, abo u do ateizmu vdaiq* (Antyr., 72-К). Па гэтым і некаторых іншых выказваннях гэтага аўтара (напрыклад, на с. 46, с. 359) можна заўважыць, што для яго быць *атеистом* нават горш, чым быць *геретыкомъ*. Так пра свецкага маршалка на праваслаўным саборы ў Бярэсці ён гаворыць, што той быў *геретикъ спросный, горьший, ніжъ Аръяянінъ, атеиста, который ничего не вериль и по епікуръску жывотъ свой провадилъ!* (Антыр., 55-с) – *heretyk, Aryanic, ateista!* (Antyr., 28-Dijj). Лексемы *геретыкъ, атеиста, епікуръсъ* (Антыр., 359) для гэтага аўтара – лаянкавыя і стаяць у адным радзе.

Адзінкавымі словазлучэннямі абазначаюцца рэфармацыйныя хрысціянскія канфесіі ў прааналізаваных творах, што зразумела, паколькі палеміка ў іх вялася паміж прыхільнікамі і праціўнікамі Берасцейскай уніі, а не з прадстаўнікамі гэтых канфесій, хача абысці іх ўвагай было немагчыма, таму што праваслаўная ўступілі з імі ў хаўрус. Невыпадкова аўтарам *Апокрысіса*, твора, напісанага

ў абарону праваслаўя, з'яўляўся пратэстант Марцін Бранеўскі. Да такіх слова-злучэнняў адносяцца наступныя: *вера Арыянская, лютерская вѣра, релъть Евангелицкая*: [людзі некаторыя – М.С.] лепей хвалятъ вызнанье *веры Арыянское, анижъ католическое* (Антыр., 252) / *lepiej chwałą professyą wiary Aryańskiey* (Antyr., 107); *Дали намъ тую справу ихъ милость панове рада наша вел. княз. Лит., ... релъти Евангелицкой* (Апокр., 31 адв.) / *religiey Ewangelickiey* (Апокр., 42); *ихъ арцибискупъ Кепардусъ недавнаго часу Лютерскую вѣру* былъ принялъ (Апокр., 65 адв.) / *Luterską wiarę był przyjął* (Апокр., 100).

Для наймення рэфармацийных хрысціянскіх канфесій часам выкарыстоўваюцца лексемы з пераносным значэннем, напрыклад, *зараза*, або з негатыўнай канатацыяй, напрыклад, *блудъ*: *Где отъ шести сотъ и далей домовъ шляхетскихъ релии Греческое ледве шеснацать альбо штось меншъ зостало, которые геретицкое новохрыщенъское заразы ушли!* (СБ, 12) – *heretyckie nowochrzeńscieńskie zarazy vszli* (SB, 386); *до новохрыщенъства, (арыянства) и ініхъ блудовъ удаватсе не боите* (СБ, 11-вг) – *do nowochrzeństwa u innych błędów udawać się nie boicie* (SB, 386). Такога кшталту словаўжыванні невыпадкова не адзначаны ў *Апокрысісе* – яго аўтар сам шчыра вызнаваў пратэстантызм.

Як бачна з прыкладаў, канкрэтныя рэфармацийныя плыні могуць абазначацца назоўнікамі ніякага роду (*новохрыщенъство, арыянство*), словазлучэннямі з галоўным кампанентам назоўнікам *вѣра* ці *релътъ*, якія ўдакладняюцца прыметнікамі *Арыянская, Евангелицкая, лютерская*.

Параўноўваючы адпаведныя польска-беларускія тэксты, можна адзначыць, што пры перадачы назваў хрысціянскіх канфесій, як і ў сім тэксце, перакладчыкі кіруюцца прынцыпам „слова ў слова”: *веру светую християнскую / wiare świętą chrześciańską, вѣры Греческой / wiary Greckiey, Греческое веры / Greckiey wiary, релъти Греческой / religiey Greckiey, Римской релъти / Rzymkiey religiey, католицкой Римской вѣры / katolickiey Rzymkiey wiary, веры Арыянское / wiary Aryańskiey, Лютерскую вѣру / Luterską wiarę i інш.* Пры гэтым нават парадак слоў арыгінальнага тэксту захоўваецца. Адхіленні ад гэтага прынцыпу вельмі рэдкія (напрыклад, як адзначалася вышэй, у *Апокрысісе* толькі аднойчы назоўнік *utia* быў перакладзены назоўнікам *еднасць*). Такое становішча цалкам адпавядае тагачаснай перакладчыцкай традыцыі. А рэдкія замены даюць магчымасць паразважаць над прычынамі, якія іх выклікалі.

Назвы хрысціянскіх канфесій у польска-беларускіх творах рэлігійнай палемікі канца 16 – пачатку 17 стагоддзя ўтвараюць багатую лексіка-семантычную группу, удзячную не толькі для мовазнаўчага вывучэння, але і для ўсведамлення складанага духоўнага жыцця тагачаснага грамадства і яго асобных прадстаўнікоў-аўтараў гэтых твораў.

Крыніцы

Антыр. – *Антиризись или апологія противъ Христофора Філагета,* [в:] *Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. 3, Петербург 1903, стб. 477–982.*

- Antyr.** – *'Avtip' r'ησισ abo apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletovi, który niedawno wydał książkni imieniem starożytnej Rusi religij Greckiey przeciw ksiązkom o synodzie Brzeskim napisanym w roku Pańskim 1597,* [в:] Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. 3, Петербург 1903, сб. 477–982.
- Апокр.** – *Апокризисъ албо отповѣдь на книжкы о съборѣ берестейскомъ, именемъ людей старожитной речы греческой, черезъ Христофора Филалета вrixлъ дана,* [в:] Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. 2, Петербург 1882, сб. 1003–1820.
- Арокр.** – *Арокрипъ abo odprowiedź na xiążki o synodzie brzeskim, imieniem ludzi starożytnej religiey greckiey, przez Christophora Philaleta w porywczą dana,* [в:] Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. 2, Петербург 1882, сб. 1003–1820.
- СБ –** *Описанье и оборона събору русского берестейского, въ року 1596, лѣтсца октебра, пристойне одъ старшихъ зеромажоного,* [в:] Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. 3, Петербург 1903, сб. 183–328.
- SB –** *Synod Brzeski. Obrona Synodu Brzeskiego,* [в:] Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. 3, Петербург 1903, сб. 183–328.

Summary

The article deals with the ways of Christian religion naming in the best known texts of religious polemics written at the end of 16th – the beginning of the 17th centuries, which are known in their two variants (conditional Old Belarusian and Polish). The lexemes and word-combinations consolidated in those texts were used for the designation of Christianity (Orthodoxy, Catholicism, Uniate Church, and the Reformation trends). Their structure is very different from the modern one not only numerically but also in the qualitative sense. The examples of use of such a lexeme as *унія* and a word-combination *католіцкая вера* and some others show the differences between the use of these notions in those texts and in their modern meanings.